

Osvrti i kritike

Nicolaus Viti Gozzius, *In primum librum Artis Rhetoricorum Aristotelis commentaria. Uses of Aristotles' Rhetoric in the Late Renaissance*, prir. Gorana Stepanić i Pavel Gregorić. Leiden – Boston: Brill, 2024., XV+464 str.

Trideseti svezak serije *Texts and Sources in Intellectual History* znamenite nizozemske izdavačke kuće Brill, koja još od kraja 17. stoljeća postojano promiče društvene i humanističke znanosti objavljujući izabrane naslove kroz gustu mrežu međunarodne suradnje, posvećen je zapisima dubrovačkog vlastelina, filozofa, pravnika i humanista Nikole Vitova Gozze (oko 1549.-1610.) uz prvi dio Aristotelove *Retorike*. Izdanje su priredili klasična filologinja Gorana Stepanić, izvanredna sveučilišna profesorica na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, i filozof Pavel Gregorić, znanstveni savjetnik u trajnom zvanju na Institutu za filozofiju u Zagrebu.

Filološki teret ponijela je u najvećoj mjeri Stepanić, sastavivši kritički aparat, istraživši rukopise i golemu knjižnicu drevnih citiranih naslova i napisavši veći dio uvodne rasprave. Svoje postignuće duguje bogatom iskustvu stečenom tijekom desetak godina predanog rada na ovom djelu, što je započela još kao suradnica na znanstvenom projektu "Hrvatska filozofija u europskom obzoru (16.–19. stoljeća)" koji je pri Institutu za filozofiju tada vodila Ljerka Schiffler. Gregorićev bitan doprinos ogleda se u proučavanju odnosa između Aristotelove poruke u *Retorici* i Gozzeove nakane pri izboru njegova teksta, zatim u raščlambi Gozzeove argumentacije i stila i konačno u prepoznavanju grčkih vrela u pregledu literature. Materijala za sve to nije nedostajalo, zahvaljujući iscrpnom izvorniku s približno 110 tisuća riječi, podijeljenom u 49 poglavlja ukupno (u Gozzeovoj redakciji ostalo ih je svega 46, jer je povezao 19., 20. i 21. poglavlje u jednu cjelinu, a isto je tako postupio i s 22. i 23. poglavljem), praćenih s više od 1 700 Gozzeovih rubnih bilježaka.

Već sam izbor teme potiče na mišljenje da se Nikola Vitov Gozze, u pravilu smatran sljedbenikom Platonove i osobito neoplatonske filozofije, može uvrstiti i među štovatelje Aristotelove misli, jer je u teoriji govorničkog umijeća (koju je Platon osudio kao manipulacijsko sredstvo) prepoznao konkretnu, pragmatičnu korist. Sve dokaze iznesene tijekom političke ili sudske rasprave bilo je moguće tumačiti subjektivno, voditi raspravu u željenom pravcu, zahvaljujući dobrom poznavanju retoričkih načela. Prisjećajući se vlastita rada na položaju suca Građanskog suda u Dubrovniku, naglasio je da se rijetko pozivao na presude svojih prethodnika, jer su suci "slabo shvaćali parnice ili su ih zasljepljivali osjećaji" (*...in sententiis a me latis in caussis civilibus dum fui iudex in nostra civitate Ragusina, parum aut nihil sententiis civilibus a praecessoribus nostris iudicibus prolatis suffragatus sum [...] iudices vel parum capiunt caussas vel certe possunt perturbationibus occaecari*, str. 68). Priređivači izdanja sa svoje su strane poduprli Gozzeov izbor pregledom autorova životnog puta. Ovaj slojeviti lik utjecajnog političara, angažiranog pravnika i darovitog pisca originalne

filozofske orijentacije, nametnuo se već njegovim suvremenicima. Ne samo što je njegova riječ kao kneza, člana Malog vijeća, suca i mislioca imala posebnu težinu u Dubrovniku kasnog 16. i ranog 17. stoljeća, nego je privukla i ugledna imena s druge obale Jadrana, zadivljena postignućima ovog samoukog znalca koji je formalno školovanje završio još u gimnazijskim klupama rodnoga grada. Kao što je to radio humanist Aldo Manuzi, hvalili su ga u privatnim pismima, ili su mu izricali najviša priznanja za teološki rad, dodjelom počasne diplome doktora filozofije i magistra teologije iz ruku samog pape Klementa VIII., a na poticaj kardinala Roberta Bellarmina kojemu je posvetio komentare uz Psalme, objavljene u Veneciji 1600. i 1601. godine. Gozzeovo stvaralaštvo bilo je trajno nadahnuće stručnjacima od vremena Dubrovačke Republike do danas, povod za cijeli niz studija, osvrta i kritičkih izdanja, osobito među biografima, filozofima i filozozima.

U tom svjetlu smiono izgleda tvrdnja urednika da je uvodna studija objavljena u knjizi pred nama pod naslovom "Nikola Vitov Gučetić (1549-1610): The Author and His Works" (str. 1-41) najdulji tekst napisan o ovom Dubrovčaninu na nekom stranom jeziku. Konkurencija, doduše, nije prevelika, jer je osim lokalnih biografa poput Ignjata Giorgija, Serafina Marije Cerve, Sebastijana Slade Dolcija i Francesca Marije Appendinija, koji su o Gozzeu pisali na latinskom i talijanskom od ranog 18. do početka 19. stoljeća, još samo njemački slavist Wilfried Potthoff, priredivši izdanje istog ovog teksta s Gozzeovim komentarima uz prvi dio Aristotelove Retorike (Nikola Gučetić, *In primum librum Artis rhetoricorum Aristotelis commentaria. Editio princeps*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2006.), posvetio našem sugrađaninu iscrpnu uvodnu raspravu naslovljenu "Zur Geschichte der älteren kroatischen Rhetorik". Međutim, kako je zaključio već oksfordski stručnjak Jonathan Barnes u osvrtnu na Potthoffovo izdanje nedugo nakon objave, urednikov glavni cilj bio je "ocijeniti Gozzeovo djelo u okviru dalmatinskog govorništva i književnosti", dok će "bolje upućeni (a i neki manje upućeni) poželjeti da je Potthoff više rekao o autoru tih komentara i o tekstu koji je priredio" (*International Journal of the Classical Tradition* / December 2008., 688-692).

Barnesova kritika postala je polazište za pripremu novog izdanja čiji su urednici ponudili i analitički i sadržajni iskorak. Odlučili su vratiti Gozzeov tekst u središte istraživačkog interesa, izbjegavajući odviše komparativistički pristup koji je zaveo njihova prethodnika i ne ocjenjujući "dalmatinsko govorništvo i književnost" samo na temelju Gozzeova djela, ma koliko da je doista "uz Franu Petrića i Ivana Luccarija ostavio značajan prilog povijesti hrvatske i europske renesansne i barokne retorike i teoriji govorničkog umijeća" (Ljerka Schiffler, "Nikola Vitov Gučetić (1549-1610)", u: *Hrvatska filozofija. Studije i odabrani tekstovi*, I, prir. Marinko Šišak. Zagreb: Scopus, 2001., str. 172). Pritom su uspjeli ukloniti cijeli niz nepravilnosti koje su se našalost potkrale u Potthoffovu kritičkom izdanju, od nasumičnog umetanja interpunkcijskih znakova do pogrešnog tumačenja kratica i čitanja brojnih riječi.

Popis Potthoffovih grešaka bio je obeshrabrujuće velik, primjerice: *parum* umjesto *parvum* (str. 48), *propter veritatem* umjesto *propter brevitatem* (str. 62), *habens* umjesto *homines* (str. 63), *intencionem* umjesto *internicionem* (str. 114), *quantum* umjesto *quoniam*

(str. 114, str. 341), *politicās* umjesto *politias* (str. 117), *Parthos* umjesto *piratas* (str. 187). To je u nastavku vodilo čak do pogrešnog naslovljavanja pojedinih djela (*Definitio Topicorum* umjesto *De differentiis topicis* (str. 50), *Eloquentia theologica* umjesto *Elementa theologiae* (str. 163), *Philosophia Platonica* umjesto *Philebum Platonis* (str. 228)) i imena njihovih autora (*in Pulchro* umjesto *in Plutarcho* (str. 180), *Hircio Prodicio* umjesto *Herculi Prodicio* (str. 187), *Philippus* umjesto *Philosophus* (str. 368), *Marcus Ficinus* umjesto *Marsilius Ficinus* (str. 212), *Anaxagorae et Lazomeni* umjesto *Anaxagorae Clazomenii* (str. 277)). Zbog svega navedenog, prethodno izdanje ne samo što "nije ispunilo ni minimalne filološke standarde" ("The Author and His Works", str. 4), nego je dalo čak povoda za sumnju u Gozzeovo znanje latinskog i njegovu književnu kulturu općenito. Priprema novog izdanja postala je stoga neophodna ne samo kao apologija Gozzeovim komentarima na Aristotelovu *Retoriku* (što je uvodno najavljeno skromnom tvrdnjom da je svrha zajedničkog rada pokušaj popravljjanja štete nudeći poboljšanu inačicu teksta i moguće tumačenje Gozzeove jedine rasprave o govorništvu, str. 4), nego i kao značajan doprinos filološkoj kritici teksta jer su razriješene dvojbe oko njegova nastanka.

Iako sam Gozze nije naveo kojim se izdanjem *Retorike* služio, utvrdilo se da je posegnuo za latinskim prijevodom koji je sa svojim tumačenjima 1591. godine u Veneciji objavio humanist Marcantonio Maioragio iz Milana. Uočeno je da je u Maioragiovu dvojezičnom izdanju Aristotelov izvornik podijeljen u identične cjeline kao u Gozzeovim komentarima, citati grčkih klasika u latinskom prijevodu posve su isti kao kod Gozzea, a naš autor preuzeo je i Maioragiove latinske termine za izvorno grčke retoričke izraze. Maioragiovo izdanje poslužilo je i za precizniju dataciju nastanka Gozzeovih komentara: dok se dosad općenito smatralo da je tekst napisan 1600., sada znamo da je nastao između 1592. (jednu godinu po objavi Maioragiova izdanja Aristotelove *Retorike* u Veneciji) i lipnja 1607. godine, kad je pošiljka s Gozzeovim djelom poslana u Urbino vojvodi Francescu Marii II della Rovere, s kojim se Nikola Vitov Gozze dopisivao, pokušavajući prvo steći potporu za povratak političkog izgnanika Marina Bobalija u Dubrovnik, a nakon njegove prerane smrti 1605. godine, tražeći vojvodinu zaštitu iz osobnih razloga.

Upravo taj rukopis, poslan na vojvodski dvor u Urbino, a kasnije pohranjen u Vatikanskoj apostolskoj knjižnici u Rimu kao *Urb. lat.* br. 1219, poslužio je za pripremu obaju izdanja, Potthoffova i novoga. Međutim, tek je sad utvrđeno da to nije autograf, kako je smatrao Potthoff, a što su prihvatili drugi stručnjaci. Ovaj važan problem riješen je na temelju dokaza iz samog teksta, uočavanjem tipičnih pogrešaka prepisivača i identifikacijom Gozzeova vlastita rukopisa van svake sumnje (str. 12). U kritičkom aparatu ispod teksta navedene su potanko sve pogreške iz Potthoffova izdanja (obilježeno slovom P), zajedno s drugim mogućim čitanjima Vatikanskog rukopisa (pod slovom V, ispravljajući tako prepisivačeve pogreške), a standardno izdanje Aristotelovih djela, koje je priredio Immanuel Bekker (*Aristotelis opera*, II, Berlin: Reimer, 1831.), poslužilo je za usporedbu s grčkim izvornikom.

Iako Aristotelovu *Retoriku* izvorno čine tri dijela, Gozze se bavi samo prvim, u kojem je Filozof definirao predmet svojega rada i iznio klasičnu podjelu retorike na sudsku, pohvalnu i političku. Ova tema bila je najbliža već uočenoj pragmatičnoj svrsi s kojom je Gozze pristupio djelu, ali zahvaljujući iscrpnom pregledu tumačenja mnoštva drugih autora, opravdano je reći da je ujedno priredio svojevrstan priručnik o ovom Aristotelovom djelu. Dakako da je milanskog humanista Maioragia također privukao ovaj pristup, no Gozze se pritom odvojio od njegova predloška i krenuo vlastitim putem: dok je Maioragio tumačio Aristotelove postavke kroz klasične primjere posuđene iz Ciceronovih govora i brojnih epizoda iz povijesti staroga Rima, Gozze je uveo prizore iz vlastite karijere (poput ranije spomenute, ne baš laskave ocjene rada dubrovačkih sudaca), a popis njegovih izabраниh autoriteta bio je sadržajno mnogo veći i kronološki širi. Ne samo što je posezao i za antičkim i za suvremenim autorima, nego je primjere pronalazio u filozofskim i književnim djelima, jednako kao i u teološkim i pravnim.

Tim popisom obuhvaćeno je gotovo 170 imena i više od 1 500 citata raznih djela. Na čelu je prvak antičke rimske govornice Ciceron, čije je radove Gozze citirao 647 puta, pa slijedi Aristotel s 247 citata, ali više od trećine autoriteta čine pravници: u dodatku na kraju knjige pedantno je izbrojano 60 pravnika i 16 teologa čija su djela citirana. Unatoč Gozzeovoj darovitosti i upornom radu na skupljanju knjiga (u uvodnoj raspravi s pravom je upozoreno na njegovu osobnu knjižnicu, obogaćenu vrijednim primjercima tek tiskanih djela za koja je plaćao visoku cijenu), jasno je da nije sam uspio kompilirati toliko iscrpnu literaturu, nego se koristio postignućima drugih. Na taj način uz Maioragia, kao ipak najvažnijeg za postanak ovog djela, pred sud javnosti dolazi i malo poznat mletački patricij i humanist Giovanni Battista Bernardi s trosveščanom zbirkom filozofskih citata pod naslovom *Seminarium totius philosophiae* (1582.-1585.), za čijom je kompilacijom Gozze posezao i pišući rasprave *Upravljanje obitelji* i *O ustroju država*.

Stvarajući "u vrijeme najoštrijih teoloških, političkih i vjerskih sporova u Europi", po ocjeni Ljerke Schiffler, čemu treba svakako dodati i klanovske napetosti koje su tada iznutra potresale Dubrovačku Republiku i u kojima je i sam sudjelovao (po potankim analizama akademika Nenada Vekarića), Nikola Vitov Gozze potražio je konkretna rješenja za suvremene političke probleme, ali i pravne izazove u Aristotelovu shvaćanju retorike, uz odgovarajuće napore mnoštva njegovih nastavljača. Priređivači Gozzeovih komentara uz prvi dio Aristotelove *Retorike* to su pokazali jasno i argumentirano, uspjevši pritom ispraviti veliki broj grešaka koje su se potkrale prethodnom priređivaču. Na temelju ovog iskustva, radujemo se najavi izdanja Gozzeovih latinskih komentara uz Aristotelovo djelo *O duši* (*De anima Aristotelis*), koje pod okriljem ugledne belgijske izdavačke kuće Brepols zajedno pripremaju Pavel Gregorić i klasični filolog Šime Demo s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Relja Seferović

Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku

Emir O. Filipović, *Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni*. Zagreb: Plejada, 2024., 416 str.

Malo se kojoj historiografskoj studiji samo pogledom na njezin naslov može pretkazati naklonjena sudbina. Pojedine studije ponekad prođu ispod radara struke, a naročito ispod radara šire čitalačke publike. Zamjerke se upućuju strogom znanstvenom stilu pa su knjige tobože komplicirano pisane, odnosno nečitke. Tragajući za jednostavnim i uzbudljivim štivom historiografske se studije, nažalost, preskaču.

Najnovijoj knjizi bosanskohercegovačkog medievista i profesora na Univerzitetu u Sarajevu, Emira O. Filipovića, *Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni*, predskazujemo naklonjenost publike. Naime, viteška je kultura u očima šire javnosti, ali i u popularnoj kulturi, srednji vijek per se, a često je prva asocijacija na mračno doba u koje ljubazni vitezovi u blistavim oklopima unose, valjda, ponešto svjetla. Dodatno, može se ustvrditi i da srednjovjekovna Bosna intrigira jer se pogrešno čini da je ona Middle-earth izvan vremena i prostora. Emir Filipović je, da ne bi bilo zabune, daleko od bilo kakvih romantiziranih pogleda.

U izboru istraživačke tematike i pristupu autor je ovom knjigom na tragu svojih dosadašnjih istraživanja, posebice knjige o dinastičkom identitetu i samopredodžbama Kotromanića (*Kotromanići. Stvaranje i oblikovanje dinastičkog identiteta u srednjovjekovnoj Bosni*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, 2022.). U Predgovoru (9-10) je pojasnio kako se tom tematikom bavio još u diplomskom i magistarskom radu, ističući utjecaj svojega mentora, Dubravka Lovrenovića. Kao što ističe u "Uvodu" (11-16), te su se problematike doticali i bardovi hrvatske historiografije, Klaić i Šišić. Za svoju je novu monografiju autor provodio istraživanja u arhivima Zadra, Budimpešte, Vatikana, Firence, Venecije i drugdje, a posebno je bilo važno gradivo koje se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku (odluke vijeća, upute i pisma dubrovačke vlade, spisi notarijata i kancelarije, knjige tužbi, oporuke i sl.), koji je i inače nezaobilazna adresa za proučavanje povijesti srednjovjekovne Bosne. Autoru je dubrovački arhiv dobro poznat, a i sam se doticao problematike korištenja upravo te građe za pisanje bosanskih povjesnica (v. "Građa Državnog arhiva u Dubrovniku kao izvor za povijest srednjovjekovne Bosne." *Vjesnik dalmatinskih arhiva* 4/1 (2023.), 231-265). Međutim, Filipović se ne zadržava samo na arhivskoj građi, već poseže za natpisima i reljefima na stećcima te drugim materijalnim povijesnim izvorima, ali i za odrazima viteške kulture u srednjovjekovnoj književnosti.

U uvodnom poglavlju, "Viteštvo u srednjovjekovnoj Europi" (17-46), autor je ocrtao glavne razvojne smjerove preko kojih se vojna služba pretvorila u ideju, odnosno "vrijednosni sustav" te konačno utemeljila zasebnu društvenu skupinu – vitezove – kojoj će osobito u kasnom srednjem vijeku najbolje pristajati dvije apozicije: ugled i glamur. Dotiče se autor u ovom poglavlju i pitanja dolaska viteške kulture u Bosnu, ističući ulogu Ugarske i dinastije Anžuvina te napose kralja Karla Roberta koji je viteškim imenovanjima pleo svoju klijentelističku mrežu diljem Kraljevstva, mrežu

koju su nastavili učvršćivati i njegovi nasljednici. Brojni su pripadnici dalmatinskog gradskog patricijata postajali ugarski vitezovi. Prvi Dubrovčanin među njima bio je Andrija Gundulić, a ti su isti vlastelini boravili na dvorovima srednjovjekovnih raških i bosanskih vladara pa Filipović ističe kako osobe s viteškom titulom nisu rijetkost u okruženju kasnosrednjovjekovne Bosne.

U poglavlju "Bosansko viteštvo između plemstva, zemljišnog posjeda i vjerne službe" (47-124) Filipović donosi kratke biografije dvadesetorice bosanskih vitezova koji se s tom titulom javljaju u izvorima kao velikaši, ratnici, pisari i poslanici, iako pripadaju različitim društvenim razredima. Među njima su i vitez Tripe Petrov Buća (de Bucchia), dubrovački građanin, a kasnije i plemić te protovestijar kralja Tvrtka I., zatim Dubrovčanin Žore Bokšić, također protovestijar, čija uspješna životna priča na poseban način inspirira, kao i priča njegova sina Nikole. Dvadesetorica vitezova pojavljuju se u "različitim okolnostima, a autor ih nalazi u izvorima različite provenijencije u kojima su označeni različitim terminima, koje Filipović donosi u Prilogu 4 (334-340). Za većinu nije jasno od koga su dobili viteški naslov. Moguće je da su se s tim naslovom vratili u Bosnu nakon diplomatskih i trgovačkih aktivnosti diljem europskog kontinenta, te su, autorovim riječima, "prenosili djelić atmosfere". Ono što je, čini se, puno važnije za istaknuti je da viteška titula nije donosila poseban položaj u hijerarhiji bosanskog dvora i Kraljevstva, već je bila prvenstveno počasne naravi.

Self-image koji se kod vitezova bazira na mirenju poganskog (srčanost, hrabrost, dobar izgled) i kršćanskog (zaštita Crkve, obespravljenih i nedužnih, darežljivost) te načini na koji je on postepeno konstruiran, teme su poglavlja "Viteški ideali – portret srednjovjekovne društvene elite" (125-160). Dakako da takva slika ne odražava stvarnost, već su ideje i ideali obojali izvore koji progovaraju o hrabrosti i junaštvu, slavi, izdržljivosti i vjernosti. Takve formulacije autor nalazi u arengama sačuvanih isprava, ali i na stećcima. Pogansko i kršćansko, nastavlja autor, pomirilo se u samoj investituri. Dodjeljivanje oružja mladom ratniku spojilo se s cjelonoćnim bdijenjem, a konstruirana je ideja zaređenih vitezova (*ordinata militia*). Dodjeljivanje viteškog naslova poprimilo je karakter eventa, bilo da se odvijalo na bojnom polju ili prigodom krunidbe ili turnira. Vjera je svakako vitezovima trebala biti važna, a viteške je ideale poticala Crkva. Filipović smatra da je Crkva bosanska u odnosu prema vitezovima igrala istu ulogu kao i Crkva na Zapadu. Sačuvane bosanske isprave spominju i "vjeru vitešku", a sam epitet dodatno daje na značenju položenoj zakletvi. U self-image od 12. stoljeća dodana je kurtoazija. Autor u poglavlju "Viteški životni standardi – forme i oblici dvorske kulture" (161-185) piše o načinima na koje se, nakon pomirbe poganskog i kršćanskog, ideji viteštva pridodala raskoš i luksuz, posebno na stancima i pirovima bosanske vlastele, što se ogledalo u nošenju nakita, dovođenju glazbenika i sličnom. Svakako, tu je i knjiška kultura te naručivanje ili izrada iluminiranih kodeksa. Još jedan od načina samopredstavljanja, ali i njegovanja specifične kulture, bile su viteške igre (187-219) kao "prostor" kako

za mlade koji se trebaju dokazati, tako i za formirane vitezove koji trebaju ostati u formi u mirnim razdobljima. Filipović razlaže postupnu tranziciju od ratničkih dvoboja do specifične vrste rasonode i happeninga, spominjući viteške igre i turnire u Bosni obližnjem Dubrovniku i Srpskoj Despotovini. Napominjući da sačuvana diplomatska građa ipak ne progovara o turnirima u Bosni, Filipović prikaz turnira pronalazi na pečatu bana Mateja Ninoslava, kao i na stećcima. Scene na stećcima, oprezno zaključuje autor, ipak u nekim slučajevima mogu biti ratne ili su alegorijski prikazi borbe dobra i zla. Često je u takve prikaze uključena i žena, a Filipović nudi nekoliko interpretacija. Za održavanje turnira u srednjovjekovnoj Bosni autor nalazi argument i u prisutnosti bosanske delegacije na velikom turniru u Budimu 1412. godine. Dio te skupine bosanske vlastele na turniru bili su i Hrvoje Vukčić Hrvatinić te Sandalj Hranić, a spominje se i bosanski kralj, vjerojatno Ostoja. Viteškim igrama treba pridodati i lov, a autor navodi brojne prikaze lova na stećcima, ističući posebno prikaze lovaca sa sokolovima, koji se uobičajeno dovode u vezu s visokom diplomacijom i specifičnom kulturom življenja, kao i imućnošću njihovih vlasnika.

Tema su sljedećeg poglavlja viteški redovi (221-257). Autor navodi kako se pojavljuju upravo u kasnom srednjem vijeku, kada skoro svaki vladar ima svoj red, nastojeći tako održavati patronatske ili diplomatske veze. Autor piše o nastanku ugarskog viteškog reda Zmaja, ciparskog reda Mača i aragonskog reda Stole i vaze. U grobnoj kapeli bosanskih kraljeva na Bobovcu nađen je na fragmentu figure (koja najvjerojatnije predstavlja Tvrtka II.) reljef zmaja koji se povezuje s insignijom koju su nosili članovi spomenutog ugarskog reda. Stjepan Vukčić Kosača vjerojatno je isto bio član toga reda, a pouzdano se zna da je bio član aragonskog reda. Vitez Pribislav Vukotić izgledno je bio član čak svih triju redova. Konačno, Filipović zaključuje kako je prisutnost članova različitih viteških redova u Bosni doprinijelo rastu i širenju viteških ideala u Bosni.

Još je jedna ideja povezana s viteštvom našla svoje mjesto u poglavlju "Vladar kao vitez" (259-269), a ponovno je riječ o samoslici, ovaj put samih bosanskih banova i kraljeva. Filipović ističe kako se bosanski vladari na svojim pečatima prikazuju kao ratnici na konju, sa štitom i kopljem u rukama, šljemom na glavi i plaštem preko leđa i konja. Autor kao zanimljivost ističe da je ugarska kraljica Elizabeta Kotromanić, žena Ludovika I., za svoj osobni pečat preuzela upravo taj obiteljski, odnosno viteški motiv. Dodatno, bosanski se vladari kao vitezovi predstavljaju na svojem novcu, ali i na nadgrobnim pločama.

Na temelju analize različitih materijalnih i slikovnih izvora: reljefa na stećcima, prikaza na pečatima, novcu i iluminiranim rukopisima, u poglavlju "Oružje i oprema bosanskog viteza" (271-297) autor govori o simboli i reprezentaciji mača, koplja, štita, oklopa, šljema, mamuza, konja i konjske opreme. Posljednji element koji obrađuje Filipović, a vezan je uz *self-image* viteza, jest heraldika koja se posebno razvila nakon Prvog križarskog rata, a prvenstveno je kao komunikacijski medij kasnije dospjela u

Bosnu. Opisujući grbove bosanskih vladara i vlastele, u poglavlju "Heraldika" (299-310) Filipović spominje njihovo postavljanje ponad nadvrtnika, graviranje na posuđu, prstenju, uklesavanje na stećcima, zaključujući kako je heraldika bila itekako prisutna u svakodnevnom životu kasnosrednjovjekovne Bosne.

U posljednjem poglavlju, "Tragovi viteštva u onomastici srednjovjekovne Bosne" (311-316), Filipović traga za antroponimima i toponimima koji bi se mogli dovesti u vezu s viteškom kulturom, navodeći primjerice "Igrište", "Igralište" i "Bojište", toponime uglavnom smještene na zaravnima, koji asociraju na održavanje viteških igara, zatim "Vitez" i "Podvitez", prezimena "Štitovljanin" i "Kopijević", osobno ime "Junak" i slično, ističući kako podatci koje je donio ipak nisu dovoljni za donošenje širih zaključaka.

U "Zaključku" (317-320) Filipović je ustvrdio kako je starija historiografija učestalo znala iznositi tvrdnje kako je Bosna izdvojena i zatvorena, međutim kao protuargument nameće se upravo viteška kultura, koja svjedoči da je Bosna bila uključena u onovremene europske trendove. Rezimirajući još jednom svoje zaključke iz prethodnih poglavlja, zaključio je kako se unatoč manjku vrela viteštvo u Bosni "može prepoznati kao realan društveni koncept". Slijedi nekoliko priloga: oporuka Pribislava Vukotića (322-326), popis sudionika turnira u Budimu 1412. godine (327-329), povelja Alfonsa II., aragonskog kralja, kojom dodjeljuje viteški naslov i dodatne privilegije Stjepanu Vukčiću Kosači (330-333), popis vitezova srednjovjekovne Bosne s kratkim izvacima iz izvora (334-340), opširna bibliografija (341-384), indeks osobnih imena (385-406), indeks mjesta (407-413) te crtica o autoru (415).

Može se istaknuti da ovo nije samo studija o viteštvu, već i studija o plemićkoj kulturi i njezinom svakodnevnom životu: viteško i plemićko isprepliću se, kao što su se isprepletali u prošlosti. Također, Emir O. Filipović povezuje globalno (europsko) i lokalno (bosansko), ali ističe i kontakte s dubrovačkom sredinom: bosanska vlastela i vitezovi svraćaju u Dubrovnik, ondje obavljaju poslove ili posjeduju palače, a u Bosnu se oprema oružje i onamo odlaze dubrovački glazbenici i majstori.

Zbog prirode sačuvanih vrela ili zbog toga što mnogo njih nije dospjelo do naših dana, autor često ne može donijeti čvrste zaključke, ali iznosi uvjerljivo argumentirane pretpostavke. S druge strane, izvori koje je koristio, omogućili su mu da napiše jednu drugačiju povijest: studiju o načinima na koje se viteška kultura u srednjovjekovnoj Bosni predstavljala i njegovala sliku o sebi.

Ivan Mrnarević
student povijesti

Savo Marković, *Nobilitet Bara u sto biografskih zapisa*. Perast: Gospa od Škrpjela, 2023., 924 str.

Nakon niza članaka posvećenih srednjovjekovnom i novovjekovnom Baru te nekoliko vrlo zapaženih monografija (*Barski patricijat*, Bar: Kulturni centar Bar, 1995.; *Studia Antibarensia*, Perast: Gospa od Škrpjela, 2006.; *Stanovništvo srednjovjekovnog Bara*, Perast: Gospa od Škrpjela, 2014.), Savo Marković, neumorni istraživač barske prošlosti, objavio je opsežnu knjigu *Nobilitet Bara u sto biografskih zapisa*.

Rukopis knjige koncipiran je tako da prikaže dugostoljetnu povijest Bara, govoreći o sto pomno odabranih Barana i Baranki koji su živjeli u razdoblju od 13. do 20. stoljeća. Biografije su poredane abecedno, a tek podredno unutar iste obitelji kronološki, čime tekst dobiva na dinamici i raznolikosti jer se mjestimice jedan do drugoga nađu akteri "velike povijesti" i ljudi jednostavnijega, a opet iz nekog razloga povjesničarima zanimljivoga života. Prevladavanje onih koji pripadaju plemićkom krugu posve je razumljivo, jer ne samo da je to stalež na vlasti, već je i sloj koji ostavlja najviše informacija o sebi, putujući, raspoređujući imovinu, trgujući i povezujući se s elitama drugih gradova. Među biografijama pretežu one kratke, ali ima i onih koje posve zaokružuju složene sudbine, primjerice ona na pedesetak stranica Marc'Antonija Petrovog Borisija, (oko 1570.-1620.), koji je postigao sjajnu karijeru kao mletački veliki dragoman, a skončao obješen u Carigradu.

Autor je već objavio opsežnu monografiju o barskom stanovništvu, u kojoj je očite bilo postavljeno tako da se prate krupni demografski, socijalni i politički procesi i strukture. Ono što se tada sagledalo kroz zajedničko i opće, u novoj se knjizi izoštrava na pojedinca i pomiče tako da u prvome planu budu ljudske sudbine - sudbine onih koji su tvorili gradsku elitu i davali pečat javnom životu grada, ali i onih koji su, natjerani teškom sudbinom svoga zavičaja, tražili novo mjesto "pod suncem tuđega neba". Među njima ima i trgovaca i duhovnika, redovnica i pjesnika, bilježnika i zemljoposjednika, nadbiskupa, odanih upravitelja i špijuna, muškaraca i žena, plemića i pučana. Pregršt je "malih ljudi", no ima i značajnih figura, poput one humanista Antuna Prokulijana. Marković spominje kako se, radeći na knjizi, bavio "neuhvatljivim tragovima" i "nedokučivim sudbinama" (str. 14) i taj osjećaj frustracije prepoznat će svatko tko se bavio starim biografskim materijalom - mnogoštošta nije zabilježeno ili nije sačuvano - pa, unatoč naporima istraživača, pojedinačni životopisi ostaju krnji. Međutim, ovako na kupu, njihovi individualni nedostaci blijede i oni prerastaju u svojevrsnu kolektivnu biografiju u kojoj se naziru neke zajedničke crte i trendovi kroz vrijeme. Posebno se u toj panorami izdvajaju sudbine raseljenika koji grade život u novoj sredini i integriraju se u njezino društvo, često oslanjajući se jedni na druge i dirljivo bdijući nad sponama sa starim krajem. Primjerice Katarina Dalmas, rođena u Dubrovniku u doseljeničkoj obitelji Boriš, u oporuci sastavljenoj u smrtnoj uri spominje se svoje "jadne barske domovine" i nada se njenu oslobođenju od osmanske vlasti. Neki su Barani u novim sredinama

ubrzo prigrlili sudbinu koja im je zadana i iskoristili su nove prilike, pa su već u drugoj generaciji preskočili među bogate i ugledne poslovne ljude, kao što je u 16. stoljeću bio Ivan Ferro, koji je iz Venecije naširoko razgranao trgovačku mrežu, ili neki barski rodovi koji su u Dubrovniku ubrzo ne samo dobili građanstvo, već su i ušli među antunine, sekundarnu elitu Republike. Član baranske patricijske obitelji Zaguri preselio se u Kotor, a odatle je obitelj prešla u Veneciju, gdje je čak primljena u plemstvo senatorskog ranga i ostavila trajni trag u gradskoj toponimiji. Dugo razdoblje straha i napokon pad Bara u osmanske ruke pokretao je brojne Barane prema nedalekom Dubrovniku, ali potkraj 16. stoljeća bilo je i pokušaja planiranog preseljavanja većih skupina obitelji na područja koja su žudjela za radnom snagom imigranata.

Metodološki promatrano, knjiga je utemeljena na povijesnim dokumentima koji su vješto i cjelovito interpretirani. Zadivljuje autorova upornost u nalaženju podataka po raznim pismohranama na Jadranu i Apeninskom poluotoku, u starim i rijetkim izdanjima, sve uz rigorozno navođenje izvora i obaviještene upute na relevantnu literaturu. U potpunosti je iskorišten i potencijal epigrafičke građe iz Bara. Izazovima različitih jezika na kojima su izvori pisani, mnogi na latinskom ili talijanskom, autor je posve udovoljio. Prepreke su na tome putu bile nebrojene, počevši već od pitanja standardizacije prezimena, kada se i ona sama mijenjaju kroz stoljeća uporabe i iskrivljuju pod perom onih koji su ih zapisivali (na npr. Borisi postaju čak Buonricci). Autorovo pravničko obrazovanje zaslužno je za ispravnu interpretaciju najrazličitijih dokumenata i pronicanje u njihovu bit, pa time i za vrijednost informacija koje prenose, a iskustvo u poznavanju lokalne povijesti olakšalo je razumijevanje obilja detalja koji se u njima spominju (toponima, antroponima i dr.).

Za dubrovačku je historiografiju knjiga posebno zanimljiva po tome što je mnogo dokumenata crpljeno iz našeg arhiva, potvrđujući i tim primjerom da njegova jezgra omogućuje istraživanja i šireg južnojadranskog područja i zaleđa, gdje je izvorna dokumentacija dobrim dijelom propala. Jedan od mnogobrojnih primjera oporuka je Baranke Mare Andrijine Curiaze iz 1377., sačuvana jedino u dubrovačkom prijepisu iz 1394. Veze Bara s Dubrovnikom bile su snažne, pogotovo u srednjem vijeku, zbog čega se u ovoj knjizi javljaju i mnogi "našijenci", a Dubrovnik je toliko često spomenut da je ta natuknica u zemljopisnom kazalu opravdano izostavljena. Veze su mogle biti na političkom i crkvenom planu između zajednica i njihovih službenih predstavnika, no osobito su bile žive i bujne one među pojedincima i rodovima. Primjerice, plemkinja Lucija Savinova Menze na samom se kraju 15. stoljeća udala za barskog plemića Šimuna Dalmasa, vjerojatno preko starih veza koje je njezina obitelj već gajila s tim gradom. Koliko su ženidbene veze ljudi iz tih gradova bile intenzivne, vidi se i na primjeru Drage, kćeri barskoga kneza Junija, udate u dubrovačku plemićku obitelj Bodača, čija se jedna kći udala za dubrovačkog, a druga za barskog plemića. Poveznice srednjovjekovnog Bara i Dubrovnika nisu na tome ostajale; migrirali su redovnici, svećenici, učitelji, a graditelji

su među tim gradovima kolali u oba smjera. Knjiga baca svjetlo i na veze barske sredine s drugim hrvatskim krajevima, kao što je epizoda iz 1654. u kojoj su se ukrižali putevi Baranina Marina Borisija i hrvatskog velikaša, budućeg bana, Petra Zrinskog.

Za drevni Bar može se reći da je dvostruko stradao: ne samo da je bila teško uništena njegova kamena ljepota, već je nestalo mnogoštošta što je govorilo o njegovim nekadašnjim stanovnicima. Propast većine izvornih dokumenata – oporuka, ugovora, kaznenih spisa i obilja druge građe – teško je uzdrmala kolektivno pamćenje, grad razrušena lika gotovo da je zanijemio. Glasovi koje danas možemo oslušivati, zahvaljujući knjizi dr. Markovića, dobrim dijelom odjekuju iz bliže i dalje okoline u koju su Barani zalazili ili onamo doseljavali, ne režući nikada posve pupkovinu s voljenim zavičajem. Međutim, dokumenti nisu zrcalo u kojemu bi se cjelovito odrazio nekadašnji Bar, nego su ogledalca u kaleidoskopu, u kojemu šaroliku i bogatu sliku barske prošlosti tvori niz blistavih sitnih zrnaca sabranih i posloženih velikom autorovom umješnošću i strpljenjem. Ta je bujna prošlost u autoru ove knjige našla idealnog istraživača, upućenog tumača i vještog pripovjedača.

Nella Lonza

Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku

Le relazioni "ad limina" dei vescovi di Cattaro alla Santa Sede (1592-1708). Izvještaji "ad limina" kotorskih biskupa Svetoj stolici (1592-1708), prir. Antal Molnár, prev. Milica Kisić, Dejana Vasić i Sandra Dučić, redaktor prijevoda Katarina Mitrović. Podgorica: Univerzitet Crne Gore, 2022., 419 str.

Prvi svezak novoutemeljene serije *Documenta Vaticana historiam Montis Nigri spectantia*, koju je pokrenuo Istorijski institut pri Univerzitetu Crne Gore s ciljem "formiranja istorijske prepoznatljivosti Crne Gore u evropskim okvirima", što u "Predgovoru" (str. 6) ističe Radoslav Raspopović, predsjednik Uređivačke komisije Instituta, donosi trideset izvješća koje su kotorski biskupi podnijeli Svetoj stolici o stanju svoje biskupije od 1592. do 1708. godine. S njima su objavljeni i pripadajući odgovori Svete kongregacije koncila, uz dodatak od osam svjedočanstava kotorskih građana, trgovaca i kanonika o općim prilikama u kotorskoj dijecezi uoči imenovanja kotorskih biskupa od 1611. do 1688. godine. Riječ je o dosad neobjavljenom arhivskom gradivu, prikupljenom istraživačkim radom u Vatikanskom apostolskom arhivu u Rimu.

Započeta serija izdanja vatikanskih vrela za povijest današnjeg crnogorskog prostora svojevrsno je najavljena objavom teksta Konkordata Crne Gore i Svete stolice iz 1886. i diplomatske prepiske koja je taj konkordat pratila, uz potporu Ministarstva kulture Crne Gore (*Konkordat između Svete stolice i Knjaževine Crne Gore iz 1886. godine*, prir. Slavko Burzanović i Boban Batričević. Cetinje: Obod, 2020, 470 str). Bio je to korak dalje u odnosu na izdanja iz prethodne serije, *Monumenta Montenegrina*, koja donose samo već ranije objavljene arhivske spise u izvorniku i prijevodu, a čiji je zaseban svezak bio posvećen Kotorskoj biskupiji (*Episkopi Kotora i Episkopija i Mitropolija Risan*, knjiga 6, tom 1, prir. Vojislav D. Nikčević i A. Klikovac. Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 2001, 329 str).

Nastavljajući tu praksu i težeći lakšem prodoru u međunarodne krugove, u ovom je djelu također preveden svaki objavljeni prilog, i to na engleski ("Predgovor", str. 5-10; "Introduction", str. 11-16) i talijanski jezik ("Uvod" iz pera Antala Molnára, str. 17-57; "Introduzione" str. 59-104). Za izdanja ove vrste neobično je što su prevedeni i svi izvorni dokumenti s latinskog i talijanskog ("Documenti – Dokumenti", str. 105-388). Zbog opsega i zahtjevnosti posla, imena prevoditeljica latinskih i talijanskih izvora i stručne redaktorice i recenzentice tih prijevoda, s Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i Filozofskog fakulteta u Beogradu, stoje i na naslovnici ovog izdanja. Na unutarnjim stranicama saznaje se da su uvodne studije preveli Ivan Tomek, poznat u hrvatskoj znanstvenoj javnosti kao prevoditelj knjige *Kratka povijest Hrvata u Mađarskoj* (tiskana u Budimpešti 2021.), autora Dinka Šokčevića koji je također recenzirao ovu zbirku vrela s izvješćima kotorskih biskupa i György Domokos, izvanredni profesor na Odjelu za romanistiku Filozofskog fakulteta Katoličkog sveučilišta Péter Pázmány u Budimpešti. Bálint Ternovác, viši arhivist u Odjelu za informacijske poslove i korisnike pri Gradskom arhivu u Budimpešti, sastavio je kazala osobnih i zemljopisnih imena, pri čemu su važniji vjerski objekti, bratovštine i samostanske zajednice navedeni pod imenima gradova i

drugih lokaliteta u kojima su se nalazili. Nažalost, nije se našlo mjesta i za predmetno kazalo, što bi svakako bilo korisno zbog potankog opisa crkvene opreme, raznih obrta, vojnih četa i zapovjednika, moneta i drugih sadržaja duhovnog i svjetovnog života koji se svi spominju u ovim potankim i iscrpnim izvješćima.

Objava zbirke povijesnih vrela koju potpisuje cijeli niz suradnika na prvi pogled budi oprez kod čitatelja, jer nije lako ujednačiti kriterije i međusobno podijeliti zadatke. Međutim, u ovom slučaju najveću odgovornost ponio je iskusni mađarski povjesničar Antal Molnár. Bivši upravitelj Mađarske akademije u Rimu, a danas ravnatelj mađarskog Instituta za povijest i izvanredni profesor povijesti ranog Novog vijeka na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Eötvös Loránd (ELTE) u Budimpešti, stekao je istraživački ugled u najvećoj mjeri baveći se konfesionalnim pitanjima istočne obale Jadrana i balkanskog zaleđa.

Uzorno sastavljena uvodna studija podijeljena je u pet poglavlja ("Biskupski *ad limina* pohodi i izvještaji: istorijski i historiografski pregled", "Kotor i Kotorska biskupija na razmeđu zapadnog i istočnog hrišćanstva", "Pohodi i izvještaji *ad limina* kotorskih biskupa", "Dodatan tip izvora: zapisnici kanonskih informativnih procesa biskupskih imenovanja", "Načela publikacije") koja su zasebno trebala biti navedena i u sadržaju na kraju knjige. Autor je potanko razjasnio metodologiju svog pristupa izvorima, zaokupljen prvenstveno historiografskim pitanjima, i zaključio da "osim što su prvorazredan izvor za istraživanje razvoja crkvenih institucija, okvira vjerskog života i promjene broja svećenika i vjernika, biskupski izvještaji dostavljeni u Rim jednako su prikladni za ispitivanje uvjeta aktivnosti pojedinih biskupa i njihovih odgovora na izazove" (str. 24).

Izvršno poznavajući i suvremena i starija postignuća stručnjaka na ovom polju, objektivno je ocijenio da je s kronološke strane novovjekovno razdoblje (od 15. do 19. stoljeća) ostalo jako zapostavljeno u odnosu na dosad posve dominantan interes za srednjovjekovnu povijest Kotorske biskupije, a da je jedina iscrpno obrađena tema iz crkvene povijesti Novoga vijeka bio niz pokušaja stvaranja crkvenog jedinstva između Katoličke i Srpske pravoslavne crkve. Nažalost, čini se da su dosadašnji istraživači prilazili arhivskim vrelima dosta selektivno i da su, motivirani vjerskim prijeporima, izbjegavali objavu cjelovitih izvora, koji jedini omogućuju potpunu interpretaciju.

Iako je Kotorska biskupija bila po prihodima najsiromašnija, a po opsegu među najmanjima na teritoriju pod vlašću Mletačke Republike (što potvrđuju podaci o 18 tisuća koraka koliko je Kotorska biskupija obuhvaćala "u širinu i dužinu", iz izvještaja biskupa Antuna Ivana Zborovca, podnesenoga Svetoj kongregaciji koncila 8. lipnja 1665. i opet 6. travnja 1669. (str. 242, 255), igrala je tradicionalno važnu ulogu u očima Svete stolice kao jedno od ključnih uporišta Katoličke crkve prema balkanskom zaleđu. Bila je to unatoč činjenici da u ranom 17. stoljeću "u čitavoj dijecezi ima [samo] tri ili četiri hiljade rimokatolika oba pola" (iz izvješća biskupa Angela Baronija Mlečanina od 28. srpnja 1611, str. 136), odnosno da "trenutno u gradu Kotoru ima oko hiljadu duša

koje primaju pričest. U Perastu na teritoriju biskupije ima ih 800, a u svim selima u cijeloj dijecezi latinskom obredu pripada njih oko 1 500" (iz izvješća kotorskog biskupa Girolama Rusca od 25. veljače 1618., str. 147).

Siromaštvom, malobrojnošću i prostorno-političkom izoliranošću biskupije spram balkanskog zaleđa ujedno se opravdava jaka integriranost u običaje talijanskih biskupija, s obvezom redovitog pohoda biskupa u Rim svake tri godine, a sukladno buli pape Siksta V. *Romanus Pontifex* od 20. prosinca 1585. kojom je povezoao tri tradicionalna elementa biskupskih pohoda *ad limina*: hodočašće na grobove apostola, odavanje počasti papi i podnošenje redovitog izvješća o stanju u dijecezama (str. 20, 25).

Dokumenti su svrstani prirodnim kronološkim redoslijedom i obilježeni arapskim brojevima, pri čemu svako biskupovo izvješće nosi dodatnu oznaku 'A', a odgovor iz Rima oznaku 'B'. Prijevodi slijede nakon svakog pojedinačnog teksta. U dodatku ("Appendice/ Apendiks") na str. 363-388, također u kronološkom redoslijedu, navedeno je osam zasebnih "Svjedočenja o Kotorskoj dijecezi na informativnim saslušanjima za imenovanje kotorskih biskupa (1611-1688)", uvijek uz pratnju odgovarajućih prijevoda. Slijedi popis korištenih vrela i literature za kojom je posegao A. Molnár u uvodnoj raspravi. Prije dvaju spomenutih kazala kojima završava knjiga, umetnut je popis svih objavljenih dokumenata.

U transkripciji je navedena folijacija izvornika i ispravljene su uočene pogreške pisara, što je istaknuto u kritičkom aparatu. Svi ispravci, dopune i pojašnjenja uz izvornike i uz prijevode napisani su u obliku bilježaka ispod teksta. Označeni su arapskim brojevima koji teku u neprekidnom nizu za izvješća kotorskih biskupa i zasebno za dodatna "Svjedočenja o Kotorskoj dijecezi". Pohvalno je što su prilikom zapisanih izjava biskupskih kandidata uspoređene ranije verzije tekstova (nacrti) s konačnima (čistopisima), pri čemu priređivači nisu uočili značajne razlike. Razriješene su bez ikakvih dodatnih oznaka kratice za koje čitatelj može pretpostaviti da ih je bilo u tekstu, a zadržane su samo u naslovima dokumenata (tipično *AAV Congr. Concilio. Relat. Dioec.*, str. 154). Tekstovi su transkribirani pouzdano, pri čemu su interpunkcije i pisanje velikih slova prilagođeni suvremenom pravopisu, što je uobičajeni postupak. To je ujedno istaknuto u "Načelima publikacije" (str. 56), odnosno u "I criteri dell'edizione" (str. 103). Jednako se postupalo u prijevodima, koji izvorne višestruko složene rečenice prirodno dijele u manje sintaktičke cjeline.

Leksik ipak izaziva neke sumnje i čini se više prilagođen pravoslavnom crkvenom nazivlju, nego tradicionalnom katoličkom. Tako "biskupat" (str. 195) upućuje prije na "episkopat" umjesto na "biskupiju", kako bi trebalo stajati, a "red reformata" (također str. 195) ili čak "braće reformatora" (str. 242) nije poseban crkveni red, nego se time zapravo označava opservantski ogranak Franjevačkog reda, što je u tekstu trebalo pojasniti. Slično na str. 202 izraz *Ordinis Sancti Francisci strictioris observantiae* prevodi se kao "iz Reda Svetog Franje stroge stege", a pravilno je iz Opservantskog ogranka Franjevačkog reda, kako i stoji drugdje, primjerice na str. 142 i str. 375.

Unatoč hvalevrijednom nastojanju da se ovi važni i zahtjevni sadržaji približe što većem krugu zainteresiranih stručnjaka iz srodnih područja društvenih i humanističkih znanosti, čemu je latinski jezik često prepreka, ipak se nameće misao da su cjeloviti prijevodi ovakvih tekstova nepotrebni. Znatno racionalniji pristup u objavi srodnog arhivskog gradiva iz Vatikanskih arhiva ponudila je serija *Monumenta Croatica Vaticana*, čiji su urednici na čelu s Josipom Barbarićem, umjesto cjelovitih prijevoda u prvom i drugom svesku, koji su objavljeni još 1996. i 2001. u zajedničkim izdanjima Kršćanske sadašnjosti, HAZU-a, Hrvatskog državnog arhiva i Papinskog hrvatskog zavoda Sv. Jeronima, svaki objavljeni dokument, od gotovo dvije i po tisuće njih nastalih od 13. do 18. stoljeća, popratili odgovarajućim registom i na kraju su izdanja dodali vrlo iscrpna kazala: imena osoba, mjesta i predmetno kazalo.

Ipak, za razliku od tih zbirki vrela, dominantno gospodarskog sadržaja, valja priznati da ovdje prikupljena izvješća kotorskih biskupa donose jaku osobnu crtu, prenose emocije svojih autora. Siromaštvo, skučenost, trajna izloženost neposrednom osmanskom pritisku, međuvjerske napetosti u dijecezi, narušeni odnosi između kaptola i neposlušnih vjernika sklonih ponekad nepriznatim i nedopuštenim bračnim vezama, tinjajući sukobi između dijecezanskog klera i crkvenih redova (osobito zbog nadležnosti nad samostanima časnih sestara franjevki i dominikanki) te razmjerno česti udari potresa, učinili su Kotorsku biskupiju vrlo nepoželjnom među visokim prelatima koji su s Apeninskog poluotoka ili iz Dalmacije dolazili preuzeti pastirsku službu, pa se u svojim izvješćima nisu ustezali od najgorih žalbi u Rim. Čitamo tako o njihovoj pastvi kao "ljudima divljim i grubim zbog nezgodne klime i načina ishrane, [...] žednima krvi, osvete, nereda poput kakvih životinja" (iz izvješća biskupa Zborovca od 8. studenog 1681, str. 285). U tom svjetlu čak se i gorljivost kotorskih biskupa u izvršenju svoje obveze kanonskog pohoda u Rim može tumačiti njihovim nastojanjem da što više izbivaju iz svoje biskupije.

Bogata historiografska ostavština i očuvanost Državnog arhiva u Dubrovniku omogućili su istraživačima znatno dublji uvid u povijest Dubrovačke nadbiskupije, s kojom se prirodno nameću usporedbe. Već površan pregled ovdje objavljenih dokumenata potvrđuje da je njezina uloga u životu Dubrovačke Republike bila nemjerljivo veća od skromnog položaja Kotsorske biskupije unutar mletačke zajednice i njezinih misionarskih pokušaja među pravoslavnim stanovništvom. Međutim, ovo izdanje izvješća kotorskih biskupa Svetoj stolici od kraja 16. do početka 18. stoljeća, uz izabrana svjedočanstva kotorskih građana, trgovaca i kanonika o općim prilikama u kotorskoj dijecezi uoči imenovanja gradskih biskupa tijekom 17. stoljeća, opominje ljubitelje dubrovačke duhovne baštine da, tragajući za povijesnim istinama iz vremena Dubrovačke nadbiskupije, moraju skrenuti svoje poglede i izvan granica drevne Republike, sežući sve do Vječnoga Grada i njegovih arhiva.

Relja Seferović

Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku

Antun Car, *Skonsumacijun – Tuberkuloza u dubrovačkom društvu od 1825. godine do sredine 20. stoljeća*. Dubrovnik: Sveučilište u Dubrovniku, 2023., 231 str.

U izdanju Studija kliničkog sestrinstva i sestrinstva Sveučilišta u Dubrovniku objavljena je monografija primarijusa dr. Antuna Cara, specijalista interne medicine i subspecijalista kardiologije pri Općoj bolnici Dubrovnik. Vrsni i cijenjeni dubrovački kardiolog, o kome samo pohvalne riječi imaju podjednako struka i njegovi brojni pacijenti, ponudio je javnosti plod višegodišnjeg akademskog truda. Doktorska disertacija pod naslovom Tuberkuloza u dubrovačkom društvu od 1825. godine do sredine 20. stoljeća koju je 2021. godine obranio u okviru Dokorskog studija Povijesti stanovništva Sveučilišta u Zagrebu i Sveučilišta u Dubrovniku nadograđena je i preoblikovana u zanimljivu znanstvenu knjigu namijenjenu ne samo stručnoj, nego i široj publici.

Sasvim primjereno kvaliteti sadržaja knjige, priređeno je luksuzno izdanje. Tisak je u boji na papiru visoke kvalitete, s vrlo lijepom i efektnom bijelom naslovnicom koja stiliziranom slikom pluća s crvenim naglascima asocira s jedne strane na način na koji se u medicinskoj dokumentaciji označavalo tkivo načeto tuberkulozom (Prilog 29. b, na str. 158), a s druge podsjeća na krvavi ispljuvak, najpoznatiji simptom uznapredovale plućne tuberkuloze. Vrlo uspješna grafička rješenja, funkcionalna i visoke estetske vrijednosti, začudo, ne prati podjednaka pomnja izdavača u finaliziranju monografije kao znanstvenog proizvoda jer, nažalost, nedostaju kazala, a ni korektura, pa ni završna provjera otiska, čini se, nisu bile temeljite. Ove tehničke sitnice, uočiti će, nasreću, samo stručno oko.

Naslov monografije znakovito je urešen raguzinizmom "skonsumacijun" (okopnjavanje tijela) koji čitatelja upućuje na motive i identitet autora. U pozadini znanstvenog istraživanja, kako je to autor istaknuo u uvodu, poratna je obiteljska priča o jednom bijelom klaviru, "mokroj pleuriti", skupom streptomycinu i žrtvi ljubavi prema glazbi (str. 6). I tako je, neizravno, bijeli klavir doveo autora do bijele liječničke kute, a znanstvena znatiželja, nakon niza desetljeća plodnog rada u medicinskoj struci, do simboličnog bijeloga klavira, umjetnosti i promišljanja o odrazu bolesti na dubrovačko društvo u vremenu kada je sušica bila teška, raširena i često smrtonosna bolest, do knjige koja odvažno spaja znanost i umjetnost, odražavajući širinu autorovih kompetencija i interesa. "Damin gambit", majčina žrtva ljubavi prema glazbi, sačuvao je život ocu obitelji, no urodio je i dodatnim, poznim i neočekivanim znanstvenim plodom.

Autor se odlučio na zahtjevan, multidisciplinarni i interdisciplinarni pristup istraživanju, sagledavajući problematiku ne samo iz očekivane perspektive povijesti medicine, nego i sa stajališta socijalne, demografske i kulturne povijesti. Takav pristup nosi rizike neujednačene obrade i plošnijeg pristupa u poglavljima koji dotiču problematiku izvan uže medicinske struke, kojom autor maestralno vlada, no autor ih je uspješno prebrodio. Štoviše, knjiga predstavlja vrlo koristan i poticajan model za daljnja istraživanja sličnoga tipa.

Drugi autorov odvažan korak u pristupu istraživanju korištenje je nesređene arhivske građe iz fonda Opće bolnice Dubrovnik koji se sastoji od oko četiri stotine kutija koje često ne nose nikakve posebne oznake. Autor je pomno pregledao nesređenu bolničku građu i pronašao važne dokumente koje je obilno koristio, oblikujući nova znanstveno utemeljena saznanja o tuberkulozi u Dubrovniku i okolici. Brojni dokumenti doneseni su integralno u presliku, što je iznimno važno za buduće istraživače koji tako mogu izbjeći mukotrpan rad na nesređenoj arhivskoj građi. Autor je odlučio precizno prenijeti postojeću signaturu pojedinog dokumenta kako je izvorno navedena, uključujući datiranje, no bez oznake kutije u kojoj se dokument nalazi, jer kutije koje je pregledao, čini se, nisu bile označene. To konkretno znači da će budući istraživač, koji bi krenuo autorovim stopama i poželio konzultirati građu koja je citirana u knjizi, biti prisiljen uzeti redom i pregledati sve kutije dok ne dođe do one u kojoj je pohranjen traženi dokument, osim ako se u međuvremenu ne objavi arhivsko pomagalo koje bi olakšalo pristup ovom važnom arhivskom fondu.

Uz rad na raznolikim arhivskim izvorima, autor je, između ostaloga, koristio metodu usmene povijesti. Svjedočanstva osoba koje su živjele u vremenu kada je dijagnoza sušice značila vjerojatnu skorbu smrt, i koje su bile u izravnom kontaktu s tuberkuloznim bolesnicima, pa i same bile dotaknute nagovještajem prisutnosti opasne bolesti, daju knjizi posebnu, intimnu crtu. Premda se iz konteksta može okvirno zaključiti dob kazivačica, bilo bi korisno da su u popisu literature uz imena i prezimena kazivačica dodane njihove godine rođenja.

Monografija je podijeljena na šest poglavlja. U uvodnom poglavlju autor najprije donosi vrlo sažet osvrt na općenito siromašnu povijesno-medicinsku produkciju na temu tuberkuloze na hrvatskim prostorima (str. 7-9), a zatim nešto duži (str. 9-31) i iscrpniji pregled svjetske literature o različitim aspektima tuberkuloze, ponovo iz povijesno-medicinske perspektive i vrlo širokog vremenskog obuhvata, od prvih tragova tuberkuloze, uočenih na egipatskim mumijama, do ambicioznih suvremenih projekcija Svjetske zdravstvene organizacije o eliminaciji tuberkuloze kao javnozdravstvenog problema do 2050. godine.

U drugom poglavlju autor analizira odnos prema tuberkulozi na dubrovačkom području u 19. stoljeću, osvrće se na problematiku različite terminologije pri bilježenju bolesti i na načine liječenja, uključujući tradicionalnu medicinu. Posebno je zanimljivo potpoglavlje posvećeno odnosu tuberkuloze i umjetnosti s brojnim referencama na umjetnička djela stvaralaca koji su bolovali od tuberkuloze (str. 49-67). Autor primjećuje izostanak romantičarske faze u gledanju na tuberkulozu u djelima dubrovačkih pisaca koja su nastajala na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, a koja je pak postojala u europskoj i svjetskoj književnosti (str. 58).

Treće poglavlje posvećeno je opisu različitih mjera u suzbijanju tuberkuloze, od zdravstvenog prosvjećivanja sa svrhom promjene rizičnih ponašanja, na primjer

pljuvanja po podu, od unapređenja higijenskih navika, u čemu su posebnu ulogu imali tiskani mediji, do poboljšanja stambenih uvjeta i borbe protiv alkoholizma koji je pak imao značajnu ulogu u socijalnoj etiologiji tuberkuloze. Zanimljivo je da, za razliku od konzumacije alkoholnih pića, sve do sredine 20. stoljeća pušenje nije smatrano rizičnim čimbenikom za pojavu tuberkuloze, štoviše, dopuštalo se i u sanatorijima (str. 105). Autor se osvrnuo i na ulogu Dubrovnika kao klimatološkog lječilišta za tuberkulozne bolesnike između dva svjetska rata, što je zbog manjka bolničkih i smještajnih kapaciteta dovodilo do prijenosa zaraze na domaćine (str. 100). Na kraju, autor je analizirao položaj tuberkuloznih bolesnika u svjetlu rasnih zakona i pokreta za zaštitu djece. Istaknuti su, između ostaloga, eugenički stavovi Andrije Štampara koji se zalagao za smještanje u azile, sterilizaciju i zabranu reprodukcije bolesnih (str. 105). Premda su rasni zakoni bili na snazi još u doba Kraljevine Jugoslavije, a NDH je nastavila tu praksu, u arhivu dubrovačke bolnice autor nije pronašao dokaze o drukčijem tretmanu tuberkuloznih bolesnika u odnosu na ostale (str. 107).

U četvrtom poglavlju predstavljene su sve dubrovačke zdravstvene ustanove bolničkog i izvanbolničkog tipa koje su sudjelovale u suzbijanju tuberkuloze. Istražena je dinamika njihova utemeljenja, opremljenost, organizacija rada, dijagnostičke, preventivne i terapijske metode koje su primjenjivane. Autor ističe da se u prvoj polovici 20. stoljeća prakticiralo prije svega higijensko-dijetetsko liječenje, koje je bilo usmjereno na jačanje imuniteta, visoko kalorijsku prehranu, uz boravak u dobro prozračenim prostorima i odmor (str. 162). Među zdravstvenim ustanovama, zbog svog simboličkog značenja mjesta za umiranje, valja istaknuti bolnički paviljon za tuberkulozu, namijenjen najtežim bolesnicima, koji od proširenja 1928. godine nosi naziv "Morska kuća" (str. 129). Suprotan primjer dječje je oporavilište na Lokrumu koje je bilo usmjereno prevenciji pojave tuberkuloze kod neuhranjene djece koja nisu bolovala od zaraznih bolesti.

Rezultati demografske analize, koji uključuju socijalnu i dobnu stratifikaciju mortaliteta, logično su predstavljeni na kraju. Tu valja istaknuti da je smrtnost od tuberkuloze na dubrovačkom području postupno padala, sličnim ritmom kao i u okolici, i bila je bez bitnih odstupanja u odnosu na svjetsku dinamiku. Od tuberkuloze su na dubrovačkom području najviše umirali muškarci iz radnog kontingenta i većinom iz siromašnih slojeva društva. Opaka bolest nije zaobilazila ni žene, a ni imućne slojeve, no u znatno ih je manjoj mjeri pogađala. Recept Tina Ujevića kako izbjeći sušicu, "biti bogat, živjeti u prostranom stanu i jednom godišnje mijenjati podneblje" (str. 180), ipak nije bio posve učinkovit.

Pad smrtnosti od sušice tijekom 19. stoljeća ne može se pripisati nekom sigurnom parametru, no, autor pretpostavlja pozitivan utjecaj povoljnih ekonomskih gibanja i primjene javnozdravstvenih mjera. Za daljnji postupan pad mortaliteta od tuberkuloze na dubrovačkom području tijekom prve polovice 20. stoljeća, zaslužan je, kako autor ističe, koloplet raznih čimbenika, od javnozdravstvenih, prije svega snažna dispanzerska aktivnost, ekonomskih, do bolje dijagnostike, jačanja imuniteta i pada virulencije bacila

tuberkuloze. Prvi drastičan godišnji pad smrtnosti (od čak 22%) od ove "kradljivice mladosti" u Dubrovniku, izravna je posljedica početka primjene tuberkulostatika i zabilježen je relativno recentne 1963. godine (str. 207). Cijepljenje i novi lijekovi utjecali su na daljnji pad smrtnosti od tuberkuloze, ali opaka bolest i prije njihove primjene nije više predstavljala tako ozbiljnu prijetnju u epidemiološkom smislu (str. 213).

Zaključno, autor podcrtava važnost javnozdravstvenih aktivnosti na suzbijanju tuberkuloze, a čitatelj će uočiti aktualnost i značaj provedenog povijesnog istraživanja, jer, kako to ističe autor, globalni trendovi pokazuju da sušica ponovo ima potencijal postati epidemiološki problem zbog pojave rezistencije bacila tuberkuloze na lijekove, česte infekcije tuberkulozom oboljelih od AIDS-a i snažnih migracija prema razvijenim zemljama Europe i Sjeverne Amerike (str. 213).

Tradicionalne imigrantske zemlje, kao što je Australija, imaju posebne programe testiranja za migrante koji dolaze s područja u kojima je raširena tuberkuloza. Popis takvih zemalja dostupan je primjerice na <https://www.health.nsw.gov.au/Infectious/tuberculosis/Pages/high-incidence-countries.aspx> (pristup 20. kolovoza 2024.). Na tom se popisu nalaze zemlje iz kojih od nedavno dolaze mnogobrojni radnici u Hrvatsku: Bangladeš (221 slučaj tuberkuloze na 100 000 stanovnika), Indija (199), Nepal (229), Filipini (638). U Hrvatskoj je incidencija tuberkuloze oko pet slučajeva na 100 000 stanovnika. Za nadati se da je javnozdravstvena služba u Hrvatskoj već uočila potrebu prilagodbe i primjene odgovarajućih mjera u novim okolnostima masovne imigracije, a ako nije, ova izvrsna knjiga poslužit će kao podsjetnik, jer, valja istaknuti, tuberkuloza je izlječiva i može se prevenirati.

Rina Kralj-Brassard

Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku

POPIS IZDANJA ZAVODA ZA POVIJESNE ZNANOSTI HAZU U DUBROVNIKU

Monumenta historica Ragusina

1. *Spisi dubrovačke kancelarije: Zapisi notara Tomazina da Savere 1278-1282*, prir. Gregor Čremošnik. Zagreb, 1951.
2. *Spisi dubrovačke kancelarije. Zapisi notara Tomazina de Savere 1282-1284, Diversa Cancelariae I (1282-1284), Testamenta I (1282-1284)*, prir. Josip Lučić. Zagreb, 1984.
3. *Zapisi notara Tomazina de Savere 1284-1286*, prir. Josip Lučić. Zagreb, 1988.
4. *Zapisi notara Andrije Beneše 1295-1301*, prir. Josip Lučić. Zagreb, 1993.
5. *Libro negro del Astarea*, prir. Ante Marinović. Zagreb-Dubrovnik, 2005.
6. *Odluke dubrovačkih vijeća 1390-1392*, prir. Nella Lonza i Zdravko Šundrica. Zagreb-Dubrovnik, 2005.
7. *Knjige nekretnina Dubrovačke općine (13-18. st.). Libri domorum et terrenorum communis Ragusii deliberatis ad afflictum (saec. XIII-XVIII)*, prir. Irena Benyovsky Latin i Danko Zelić, vol. 1-2. Zagreb-Dubrovnik, 2007.
8. Seraphinus Maria Cerva, *Prolegomena in Sacram metropolim Ragusinam*, prir. Relja Seferović. Zagreb-Dubrovnik, 2008.
9. Benedikt Kotrulj, *Libro Del Arte Dela Mercatura. Knjiga o vještini trgovanja*, prir. Zdenka Janeković Römer. Zagreb-Dubrovnik, 2009.
10. *Odluke dubrovačkih vijeća 1395-1397*, prir. Nella Lonza. Zagreb-Dubrovnik, 2011.
11. Serafin Marija Cerva, *Prolegomena za Svetu dubrovačku metropoliju*, prir. Relja Seferović. Zagreb-Dubrovnik, 2012.
12. *Knjiga rizničarskih najmova / Liber afflictuum Thesaurarie (1428-1547)*, prir. Danko Zelić. Zagreb-Dubrovnik, 2012.
13. Seraphinus Maria Cerva, *Monumenta Congregationis Sancti Dominici de Ragusio Ordinis Fratrum Praedicatorum. Seculum primum ab anno MCCXXV ad annum MCCCXXIV. Editio princeps*, prir. Relja Seferović. Zagreb-Dubrovnik, 2017.
14. *Knjiga gospode zdravstvenih službenika 1500-1530, Libro deli Signori Chazamorbi 1500-1530, The Book of the Gentlemen Health Officials 1500-1530*, prir. Zlata Blažina-Tomić, Vesna Blažina, Zdravko Šundrica i Nella Lonza. Zagreb-Dubrovnik, 2021.

Monumenta Catarensia

1. *Kotorski spomenici: Prva knjiga kotorskih notara od god. 1326-1335*, prir. Antun Mayer. Zagreb, 1951.

*Anali**Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku:*

1 (1952), 2 (1953), 3 (1954), 4/5 (1956), 6/7 (1959), 8/9 (1962), 10/11 (1966), 12 (1970)

Anali Historijskog odjela Centra za znanstveni rad JAZU u Dubrovniku:

13/14 (1976), 15/16 (1978)

Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku:

17 (1979), 18 (1980), 19/20 (1982), 21 (1983), 22/23 (1985), 24/25 (1987)

Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku:

26 (1988), 27 (1989), 28 (1990)

Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku:

29 (1991), 30 (1992), 31 (1993), 32 (1994), 33 (1995), 34 (1996), 35 (1997), 36 (1998), 37 (1999), 38 (2000), 39 (2001), 40 (2002), 41 (2003), 42 (2004), 43 (2005), 44 (2006), 45 (2007), 46 (2008), 47 (2009), 48 (2010), 49 (2011), 50 (2012), 51/1 (2013), 51/2 (2013), 52/1 (2014), 52/2 (2014), 53/1 (2015), 53/2 (2015), 54/1 (2016), 54/2 (2016), 55/1 (2017), 55/2 (2017), 56/1 (2018), 56/2 (2018), 57 (2019), 58 (2020), 59 (2021), 60 (2022), 61 (2023), 62 (2024)

Dubrovnik Annals

1 (1997), 2 (1998), 3 (1999), 4 (2000), 5 (2001), 6 (2002), 7 (2003), 8 (2004), 9 (2005), 10 (2006), 11 (2007), 12 (2008), 13 (2009), 14 (2010), 15 (2011), 16 (2012), 17 (2013), 18 (2014), 19 (2015), 20 (2016), 21 (2017), 22 (2018), 23 (2019), 24 (2020), 25 (2021), 26 (2022), 27 (2023), 28 (2024)

Monografije

1. Cvito Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*. Dubrovnik, 1955.
2. Cvito Fisković, *Kultura dubrovačkog ladanja*. Split, 1966.
3. Grga Novak, *Povijest Dubrovnika od nastarijih vremena do početka VII stoljeća*. Dubrovnik, 1966.
4. Ilija Mitić, *Konzulati i konzularna služba starog Dubrovnika*. Dubrovnik, 1973.
5. Josip Lučić, *Povijest Dubrovnika od VII st. do g. 1205*. Zagreb, 1973.
6. Ivo Perić, *Dubrovačka periodika 1848-1918*. Dubrovnik, 1980.
7. Ivo Perić, *Razvitak turizma u Dubrovniku i okolici*. Dubrovnik, 1983.
8. Nenad Vekarić, *Pelješka naselja u 14. stoljeću*. Dubrovnik, 1989.

9. Bruno Šišić, *Dubrovački renesansni vrt*. Dubrovnik, 1991.
10. Stanislava Stojan, *Ivan August Kaznačić, književnik i kulturni djelatnik*. Dubrovnik, 1993.
11. Antun Ničetić, *Povijest dubrovačke luke*. Dubrovnik, 1996.
12. Slavica Stojan, *U salonu Marije Giorgi Bona*. Dubrovnik, 1996.
13. Nella Lonza, *Pod plaštem pravde*. Dubrovnik, 1997.
14. Vesna Miović-Perić, *Na razmeđu*. Dubrovnik, 1997.
15. *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti*, sv. 1. Dubrovnik, 1998.
Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, sv. 2. Dubrovnik, 1999.
16. Slavica Stojan, *Anica Bošković*. Dubrovnik, 1999.
17. Stjepan Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike (1808.-1848.)*. Dubrovnik, 1999.
18. Katarina Horvat-Levaj, *Barokne palače u Dubrovniku*. Zagreb-Dubrovnik, 2001.
19. Niko Kapetanić, *Epigrafički spomenici Konavala iz vremena Dubrovačke Republike*. Zagreb-Dubrovnik, 2000.
20. Filip de Diversis, *Dubrovački govori u slavu ugarskih kraljeva Sigismunda i Alberta*, ur. Zdenka Janeković Römer. Zagreb-Dubrovnik, 2001.
21. Bruno Šišić, *Vrtni prostori povijesnog predgrađa Dubrovnika - od Pila do Boninova*. Zagreb-Dubrovnik, 2003.
22. Vesna Čučić, *Posljednja kriza Dubrovačke Republike*. Zagreb-Dubrovnik, 2003.
23. Slavica Stojan, *Vjerenice i nevjernice*. Zagreb-Dubrovnik, 2003.
24. Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*. Zagreb-Dubrovnik, 2003.
25. Nikica Talan, *Antónia Pusich. Život i djelo*. Zagreb-Dubrovnik, 2006.
26. Slavica Stojan, *Slast tartare. Marin Držić u svakodnevicu renesansnog Dubrovnika*. Zagreb-Dubrovnik, 2007.
27. Zlata Blažina-Tomić, *Kacamorti i kuga: utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku*, Zagreb-Dubrovnik, 2007.
28. Zdravko Šundrica,
Tajna kutija Dubrovačkog arhiva, sv. 1. Zagreb-Dubrovnik, 2008.
Tajna kutija Dubrovačkog arhiva, sv. 2. Zagreb-Dubrovnik, 2009.
29. Nella Lonza, *Kazalište vlasti: Ceremonijal i državni blagdani Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću*. Zagreb-Dubrovnik, 2009.
30. Mirko Kratožil, *Bibliografski pregled historiografskih radova o Dubrovniku (2000-2006)*. Zagreb-Dubrovnik, 2009.
31. Milovan Tatarin, *Čudan ti je animao čovjek. Rasprave o Marinu Držiću*. Zagreb-Dubrovnik, 2011.

32. Dubrovnik ponovljen *Jakete Palmotića Dionorića*, ur. Slavica Stojan. Zagreb-Dubrovnik, 2014.
33. Lovro Kunčević, *Mit o Dubrovniku: diskursi o identitetu renesansnoga Grada*. Zagreb-Dubrovnik, 2015.
34. Jelena Obradović Mojaš, *Kolenda u Dubrovniku. Tradicija kolendavanja od 13. do 21. stoljeća*. Zagreb-Dubrovnik, 2017.
35. Ivana Brković, *Političko i sveto. Identitet prostora i prostori identiteta u dubrovačkoj književnosti 17. stoljeća*. Zagreb-Dubrovnik, 2018.
36. Nikša Varezić, *Dosta je reći u Rimu da bi se reklo čitavom svijetu. Dubrovačka Republika i Sveta Stolica tijekom 16. i 17. stoljeća*. Zagreb-Dubrovnik, 2018.
37. Slavica Stojan, *Ombla, vile i vilani. Povijest svakodnevnice u ljetnikovcima Rijeke dubrovačke (15. do 19. st.)*. Zagreb-Dubrovnik, 2018.
38. Lovro Kunčević, *Vrijeme harmonije. O razlozima društvene i političke stabilnosti Dubrovačke Republike*. Zagreb-Dubrovnik, 2020.
39. Neda Kovačić, *Tijelo kao dokaz. Medicinska vještačenja u postupcima kaznenog suda u Dubrovniku u 18. stoljeću*. Zagreb-Dubrovnik, 2020.
40. Barbara Đurasović, *Prava Crvena Hrvatska i pravaši. Hrvatski nacionalizam u Dubrovniku početkom 20. stoljeća*. Zagreb-Dubrovnik, 2021.
41. Nella Lonza, *Ana, Pavo, Grlica. Rekluze i pustinjaci u pobožnom krajobrazu srednjovjekovnog Dubrovnika*. Zagreb-Dubrovnik, 2021.
42. Vesna Miović, *Dubrovački ples s kugom: Vrijeme Lazareta na Pločama*. Zagreb-Dubrovnik, 2022.
43. Vesna Miović, *Židovi u Dubrovačkoj Republici 1546-1808*. Zagreb-Dubrovnik, 2024.
44. Vedran Stojanović, *Dubrovački diptih. Domaći i strani autori o prostoru pretpotresnoga grada*. Zagreb-Dubrovnik, 2024.
45. Marko Rašica, *Zakoni braće. Dubrovačke bratovštine od pada Republike do suvremenog doba*. Zagreb-Dubrovnik, 2024.

Prilozi povijesti stanovništva Dubrovnika i okolice

1. Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*. Dubrovnik, 1990.
2. Antun Golušić, *Rodovi Slanskog primorja*. Dubrovnik, 1991.
3. Nenad Vekarić,
Stanovništvo poluotoka Pelješca, 1. Dubrovnik, 1992.
Stanovništvo poluotoka Pelješca, 2. Dubrovnik, 1993.
4. Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad*. Dubrovnik, 1994.

5. Nenad Vekarić,
Pelješki rodovi (A-K). Dubrovnik, 1995.
Pelješki rodovi (L-Ž). Dubrovnik, 1996.
6. Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, *Falsifikat o podrijetlu konavoskih rodova*. Dubrovnik, 1997.
7. Niko Kapetanić i Nenad Vekarić,
Stanovništvo Konavala, 1. Dubrovnik, 1998.
Stanovništvo Konavala, 2. Dubrovnik 1999.
8. Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode*. Zagreb-Dubrovnik, 1999.
9. Nenad Vekarić, Irena Benyovsky, Tatjana Buklijaš, Maurizio Levak, Nikša Lučić, Marija Mogorović i Jakša Primorac, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*. Zagreb-Dubrovnik, 2000.
10. Niko Kapetanić i Nenad Vekarić,
Konavoski rodovi (A-G). Zagreb-Dubrovnik, 2001.
Konavoski rodovi (H-Pe). Zagreb-Dubrovnik, 2002.
Konavoski rodovi (Pi-Ž). Zagreb-Dubrovnik, 2003.
11. Vladimir Stipetić i Nenad Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske*. Zagreb-Dubrovnik, 2004.
12. Stjepan Ćosić i Nenad Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi*. Zagreb-Dubrovnik, 2005.
13. Vesna Miović, *Židovski geto u Dubrovačkoj Republici (1546-1808)*. Zagreb-Dubrovnik, 2005.
14. Antun Jurica i Nenad Vekarić, *Lastovski rodovi*. Zagreb-Dubrovnik, 2006.
15. Nenad Vekarić, *Nevidljive pukotine: Dubrovački vlasteoski klanovi*. Zagreb-Dubrovnik, 2009.
16. *Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj*, ur. Nenad Vekarić i Božena Vranješ-Šoljan. Zagreb-Dubrovnik, 2009.
17. Nenad Vekarić,
Vlastela grada Dubrovnika, 1. Korijeni, struktura i razvoj dubrovačkog plemstva. Zagreb-Dubrovnik, 2011.
Vlastela grada Dubrovnika, 2. Vlasteoski rodovi (A-L). Zagreb-Dubrovnik, 2012.
Vlastela grada Dubrovnika, 3. Vlasteoski rodovi (M-Z). Zagreb-Dubrovnik, 2012.
Vlastela grada Dubrovnika, 4. Odabrane biografije (A-D). Zagreb-Dubrovnik, 2013.
Vlastela grada Dubrovnika, 5. Odabrane biografije (E-Pe). Zagreb-Dubrovnik, 2014.
Vlastela grada Dubrovnika, 6. Odabrane biografije (Pi-Z). Zagreb-Dubrovnik, 2015.
Vlastela grada Dubrovnika, 7. Genealogije (A-L). Zagreb-Dubrovnik, 2016.
Vlastela grada Dubrovnika, 8. Genealogije (M-Z), Zagreb-Dubrovnik, 2017.
Vlastela grada Dubrovnika, 9. Osobna imena, Zagreb-Dubrovnik, 2018.
Vlastela grada Dubrovnika, 10. Kazala, Zagreb-Dubrovnik, 2019.

18. Zrinka Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti. Dubrovački antunini u kasnom srednjem vijeku*. Zagreb-Dubrovnik, 2012.
19. Vesna Miović, *Židovke u Dubrovačkoj Republici*. Zagreb-Dubrovnik, 2013.
20. Rina Kralj-Brassard, *Djeca milosrđa. Napuštena djeca u Dubrovniku od 17. do 19. stoljeća*. Zagreb-Dubrovnik, 2013.
21. Irena Ipšić,
Orebić u 19. stoljeću prema katastru Franje I, 1. Zagreb-Dubrovnik, 2013.
Orebić u 19. stoljeću prema katastru Franje I, 2. Podgorje. Zagreb-Dubrovnik, 2014.
Orebić u 19. stoljeću prema katastru Franje I, 3. Orebić. Zagreb-Dubrovnik, 2015.
22. Ivana Lazarević, *Vlasteoske kuće u gradu Dubrovniku 1817. godine*. Zagreb-Dubrovnik, 2014.
23. Stjepan Ćosić, *Ideologija rodoslovlja: Korjenić-Neorićev grbovnik iz 1595*. Zagreb-Dubrovnik, 2015.
24. Marinko Marić, *Stanovništvo Popova u Hercegovini: Ravno*. Zagreb-Dubrovnik, 2015.
25. Kristina Puljizević, *U ženskim rukama: primalje i porođaj u Dubrovniku (1815-1918)*. Zagreb-Dubrovnik, 2016.
26. Jasenka Maslek, *Zemlja i ljudi. Vinogradarstvo poluotoka Pelješca u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb-Dubrovnik, 2016.
27. Vesna Miović, *Židovski rodovi u Dubrovniku (1546-1940)*. Zagreb-Dubrovnik, 2017.
28. Antun Koncul, *Od mora do mramora: stanovništvo Graca u Hercegovini*. Zagreb-Dubrovnik, 2018.
29. Marija Gjurašić,
Razvoj otoka Mljeta u 19. stoljeću. Goveđari i Babino Polje prema katastru Franje I, sv. 1. Zagreb-Dubrovnik, 2018.
Razvoj otoka Mljeta u 19. stoljeću. Goveđari i Babino Polje prema katastru Franje I, sv. 2. Zagreb-Dubrovnik, 2019.
30. Rina Kralj-Brassard, *Dubrovačko nahodište i njegovi štćenici (1818-1908)*. Zagreb-Dubrovnik, 2020.

Pretisci

1. Juraj Mulih, *Abeczevica* (Zagreb, 1746), ur. Ivica Martinović. Dubrovnik, 1997.

Studies in the History of Dubrovnik

1. Vesna Miović, *The Jewish Ghetto in the Dubrovnik Republic (1546-1808)*. Zagreb-Dubrovnik, 2005.
2. Nikica Talan, *Antónia Pusich. Vida e obra*. Zagreb-Dubrovnik, 2006.
3. Bariša Krekić, *Unequal Rivals: Essays on Relations Between Dubrovnik and Venice in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*. Zagreb-Dubrovnik, 2007.

4. Bruno Šišić, *Dubrovnik Renaissance Gardens: Genesis and Design Characteristics*. Zagreb-Dubrovnik, 2008.
5. Zdenka Janeković Römer, *The Frame of Freedom: The Nobility of Dubrovnik Between the Middle Ages and Humanism*. Zagreb-Dubrovnik, 2015.
6. Nenad Vekarić, *The Nobility of Dubrovnik: Roots, Structure and Development*. Zagreb-Dubrovnik, 2019.
7. Tanja Trška, *Un arcivescovo del Cinquecento inquieto: Lodovico Beccadelli tra letteratura e arte*. Zagreb-Dubrovnik, 2021
8. Vesna Miović, *The Jews of the Dubrovnik Republic, 1546-1808*. Zagreb-Dubrovnik, 2024.

ANALI ZAVODA ZA POVIJESNE ZNANOSTI HAZU U DUBROVNIKU

Naputak za autore

Rukopis se dostavlja uredništvu u programu MS Word putem e-maila (nella.lonza@gmail.com).

Ako rukopis sadrži priloge (slike, tablice, grafikone), molimo da se predaju u posebnim datotekama, a u tekstu naznači mjesto gdje prilog treba uvrstiti.

Tekstu se prilažu: a) kraći sažetak (5-10 redaka), koji se tiska uvodno na hrvatskom jeziku, b) dulji sažetak (do 25 redaka), koji se tiska na engleskom (*summary*), c) do 10 ključnih riječi. Uredništvo će se pobrinuti za prijevod sažetka i ključnih riječi.

Molimo autore da naznače osobne podatke koji se objavljuju na prvoj stranici rada.

Molimo autore da koriste upute za citiranje (<https://hrcak.srce.hr/anali-dubrovnik>).

Etički postupnik dostupan je na: <http://www.zavoddbk.org/wp-content/uploads/2015/12/Eticki-postupnik-za-urednike-2.pdf>

Adresa uredništva:

Zavod za povijesne znanosti HAZU,
20000 Dubrovnik, Lapadska obala 4.

Web: <http://www.zavoddbk.org>

E-mail: nella.lonza@gmail.com

Na koricama je detalj polukapitela iz Ljetnikovca Petra Sorga, sjedišta Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.

Nakladnik: HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI. Za nakladnika: akademik DARIO VRETENAR. Izvršni urednici: RINA KRALJ-BRASSARD i IVANA LAZAREVIĆ VUKOVAC. Likovna oprema omota: BORIS JOVIĆ, Diversa Dubrovnik. Prevoditelj: VESNA BAČE. Lektor: KATICA VIDOJEVIĆ i MARIELA MARKOVIĆ. Korektura: ANTE MATUŠKO. UDK: Znanstvena knjižnica, Dubrovnik. Grafička priprema: BORIS JOVIĆ, Diversa Dubrovnik. Tisak: Stega tisak, Zagreb, prosinac 2024. Naklada: 300 primjeraka.